

ריקנות האנליטי

מסה בעקבות ספרו של מיכאל אברהם

"שתי עגלות וכדור פורח"

נדב שנרב

נוהג שבעולם, הכותב ביקורת על ספר אמור, ראשית חכמה, לקרוא את נשוא הביקורת. את המאמר הזה על ספרו של הרב מיכאל אברהם "שתי עגלות וכדור פורח - על יהדות ופוסט מודרניזם" כתבתי בשיטה כמעט הפוכה. השתדלתי, במהלך הכתיבה, להציץ בספר כמה שפחות. ולפני שאסביר מדוע עשיתי זאת, אפתח בדיון על שני ספרים אחרים.

לפני שנים שאלתי במקרה בספרייה את "דרכי" - ספר אוטוביוגרפי שנכתב על ידי יצחק ברויאר ו"לנוכח פני המבוכה הרוחנית של דורנו" - ספר מאמריו של ברוך קורצווייל. קריאתם במקביל של שני ספרים אלו היתה עבורי חוויה חזקה, ויש בהם הד לשאלות בהן נדון בהמשך, אבל לפני כן - כמה מלים על המחברים. יצחק ברויאר הוא שם נרדף לנאו-אורתודוקסיה גרמנית. נכדו של רש"ר הירש, שיחד עם אביו ניהל את הישיבה בפרנקפורט, פוליטיקאי (ממייסדי וראשי אגודת ישראל), משפטן בעל תואר דוקטור, פילוסוף ופובליציסט. קורצווייל, יליד פראג שהיה תלמידו של ברויאר בפרנקפורט, למד ספרות בגרמניה ובבואו לארץ הפך למבקר ספרות נודע.

ההבדל החזק בין שני האישים, לפחות כפי שהשתקף בספריהם, היה בתפיסת היחס בין היהדות לחיי העולם המודרני. ברויאר, כמו כל אנשי "תורה עם דרך ארץ" הקלאסיים, ראה את הבעייתיות רק כשאלה של חלוקת משאבים: ישנה כמות מסוימת של זמן ומרץ שיש בידי האדם לנצל, כאשר יהודי דתי אמור להקדיש חלק ממנה, נאמר, ללמוד תורה או לתפילה או לענג שבת, ועל כרחו הוא מתבטל בכך מחלקו בעולם המודרני כסוחר או כמדען. בנחישות, חריצות והתמדה, גרסו בבתי המדרש של ברלין ופרנקפורט, ניתן להתגבר על הקשיים ולהציג מודל מופתי של אדם מאמין שהוא, יחד עם שמירה קפדנית על מצוות היהדות, גם סוחר מצליח, מדען דגול או איש ציבור פעלתן¹.

קורצווייל, לעומת רבו, היה אמנם בחייו אדם שומר מצוות אך רחוק מלהיות אורתודוקס קלאסי. ידידו ואיש ריבו, ההיסטוריון יעקב כ"ץ, כתב כי החוויה המרכזית בחייו היתה אפס יכולתו לפרוק מעליו מצוות הדת בה לא האמין. בכל זאת, ואולי בגלל זאת, מצאתי בספרו עמדה הרבה פחות נאיבית. אם לצטט את דבריו של אחד העם (אגרות ג', עמוד 343) "נמצאו חכמים וסופרים שהרבו להביא ראיות מן התלמוד וגדולי החכמים שאחריו, שאין שום סתירה בין האמונה לבין ההשכלה ואפשר לשתייהן לדור כאחת, אבל הנסיון הורה שאין הדבר כן, וזה לפי שיש לפעמים סתירה מסותרת במעמקי הנפש המביאה את האדם סוף סוף לדחות את דרישות האמונה, אם כי בהשקפה שטחית באמת אין שום סתירה גלויה לעין" ולהבדיל מעמדתם של אורתודוקסי גרמניה, קורצווייל חש את אותה "סתירה מסותרת" יתר על כן, הוא קלט שלא רק הדת בסכנה. רוח האדם, המתבטאת בדת, בזיקה הבין אישית - מחיי המשפחה ועד לאומיות, ובקדמה המדעית - נמצאת תחת התקפה. את מקומה יורשים הניהיליזם, הבדידות והספקנות.

¹ ספרו של מרדכי (בנו של יצחק) ברויאר "עדה ודיוקנה: אורתודוקסיה יהודית ברייך הגרמני 1871-1918" (ירושלים תש"ן) נותן סקירה מרהיבה על נפתולי יהדות גרמניה המסורתית, יתרונותיה וחסרונותיה. קריאת הספר עוררה אצלי את הרושם כי, בניגוד למה שמקובל לחשוב, המודל הניאו אורתודוקסי מבית מדרשו של רש"ר הירש לא "עבד" כבר בגרמניה, ולמעשה היתה החברה האורתודוקסית שם במשבר קשה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

היום, לאור גל הפוסט-מודרניות, קל לנו יותר להבין את צדקתו של קורצוויל. כולנו עדים למתקפה אשר רוממה, ולאחר מכן מיגרה, את כוחם של הדת, הלאומיות והמשפחה. אנו רואים כיצד דיסציפלינות חסרות כל ביסוס, מרפואה אלטרנטיבית ועד תיעול אנרגיות חיוביות², משתלטות על התודעה הציבורית וכיצד המחקר המדעי באוניברסיטאות מזדהם בשיטתיות על ידי קבוצות לחץ פמיניסטיות, הומוסקסואליות ושאר מקופחים מקצועיים. השילוש הטמא של פילוסופיה פוסט מודרנית, אתאיזם לוחמני ושמאלנות פוליטית³ מאיים להכחיד את רוח האדם בכלל, ואפילו מושג ה"אני" מתחיל להיות בעייתי.

קורצוויל נודע כמבקר אשר לא נרתע מטכסטים קשים, והיה משקיע חדשים בקריאת ספרי פילוסופיה המלאים בטיעונים מורכבים. אילו היה חי עמנו היום, היה מן הסתם מוצא עניין רב בספרו של מיכאל אברהם "שתי עגלות וכדור פורח - על יהדות ופוסטמודרניזם", ספר המנסה להנהיר באופן שיטתי את מקורותיה הפילוסופיים והלוגיים של רוח זמננו, ובמידה מסוימת נותן אפיון מסודר, מתמטי, לאינטואיציה של אנשי ספרות. אלא שכנראה נתמעטו הדורות, וכך נאלץ עורך "אקדמות" לבקש ממני, מכר וידיד של המחבר ואדם לא אובייקטיבי למהדרין, לכתוב בקורת על הספר.

ובכן אם בקורת פירושה הצבעה על חסרונות (מעבר לשמו המסתורי של הספר, אשר גרם לכמה חנויות ספרים להעמידו במדף ספרי הילדים...), הנה הבעייתי שבהם: הספר הוא קשה. ממש קשה. המחבר, ד"ר לפיסיקה אשר סיים את מחקר הפוסט-דוקטורט במכון וייצמן ועבר להיות ר"מ בישיבת ירוחם שיקע בספרו כמות אדירה של ידע פילוסופי, תורני ומדעי. הקורא מדמה לעתים שהוא צופה במופע זיקוקי די נור אינטלקטואלי: ר' חיים מבריסק והרשב"א נמצאים בכפיפה אחת עם ניוטון ולייבניץ, אריסטו וקאנט. חקירה פילוסופית של ראסל ופראגה משמשת להבנת דברי השל"ה ותובנה הנוגעת לקואנטיזציה של חלקיקים זהים מתקשרת לדיני עבד כנעני. תוצאות מרכזיות בלוגיקה, כמו משפט גדל (Gödel) מובאות בהקשר דתי, משפטי, פילוסופי. הכל קשור בהכל. מי שאינו בעל ידע תורני מקיף, השכלה פילוסופית ראויה ואינטואיציה מתמטית-מדעית עלול למצוא עצמו מבולבל למדי לאחר כמה מאות עמודים.

לכן השתדלתי, בכתיבת הסקירה הזו, לכתוב מן הזכרון. חששתי ליפול בפח ההתפסות לדוגמאות פרטיות, יפות ככל שיהיו, מפני שהספר בנוי, בכל זאת, סביב רעיון מרכזי. מה שאנסה לעשות בסקירה הזו הוא לסכם את הטיעון המרכזי הזה, תוך שמוש נרחב בהדגמות הנראות לי רלוונטיות וללא כל יומרה של מיצוי.

אם נחזור ל"סתירה המסותרת" של אחד העם, טענת הספר היא כי מעבר לפופוליזם פוליטי, נוחות חברתית ואפנות רעיוניות, ניתן לזהות את השסע היסודי ברמה של שיטות החשיבה. חילוק זה, בין חשיבה אנליטית לחשיבה סינטטית, הוא הגורם הבסיסי ממנו נובעים הויכוחים האידאולוגיים הגדולים של ימינו. בפרט המחבר מזהה, בניגוד לאינטואיציה הפשוטה, את הקדמה המדעית, הדת והלאומיות כתוצרי החשיבה הסינתטית ואת החילוניות, השמאלנות והפוסט-מודרניזם כתוצרי החשיבה האנליטית, או ליתר דיוק, כתוצרי השתלטות החשיבה האנליטית כאופן הכרה יחיד.

מהי, אם כן, חשיבה אנליטית? מילולית, פירוש המלים הוא חשיבה מנתחת. האנליטיקן הוא זה אשר נוטל טענות, מפרק אותן למרכיביהן הבסיסיים ותוהה על נכונותם של מרכיבים אלו ועל התאמתם אהדדי. היוונים הקדמונים היו, כנראה, הראשונים להכיר בסגולתה של החשיבה האנליטית באופן מודע. הדבר בולט במיוחד בדיאלוגים הסוקרטיים של אפלטון, אשר בכל אחד מהם דן סוקרטס עם מאן שהוא באיזו שאלה, בוחן את הנחות היסוד שלו ושל בן שיחו, מציג מקרי מבחן ובודק את עמדותיו, כאשר בסופו של דבר יוצאים שומעי לקחו עם מבט חדש על מושגים וערכים אותם ראו קודם כמובנים מאליהם.

² בספרו של קרל סאגאן "עולם רדוף שדים - המדע כנר בעלטה" יש תיאור נאמן של מגמות אלו, הגם שהוא כורך בהן גם את הדתות הממוסדות.

³ במאמר זה המושג "שמאלנות" אינו בא לשקף עמדה כל שהיא כלפי השאלה העכשווית ביחס לגבולות הריבונות של הגוף המכונה מדינת ישראל, אלא לעמדה - פילוסופית-אונטולוגית, רוחנית ונפשית - אשר, במובנה הצר, קוראת תגר על מושג הלאומיות ועל רגש ההשתייכות הלאומית ובמובנה הרחב דוגלת בפירוק החברה למנהגות חסרות מובן וקשר.

האידיאה האולטימטיבית של חשיבה אנליטית בטהרתה מתגשמת בלוגיקה ובמתמטיקה. המתמטיקאי מניח הנחות בסיסיות, אקסיומות, אשר מקורן אינו אמור לעניין אותו, ומסיק מהן מסקנות בדרך של דדוקציה. אם ההנחות הן כי אריסטו הוא יווני וכי כל היוונים הם בני תמותה, המשפט "אריסטו הוא בן תמותה" הוא הכרחי. הוא נגזר באופן לוגי מן ההנחות. בדומה, אם נקבל את האקסיומות של אוקלידס אותן למדנו בתיכון (בין שתי נקודות מחבר רק קו ישר אחד, בכל נקודה ניתן להעביר קו מקביל אחד ורק אחד לישר נתון וכן הלאה) הרי המשפטים המסובכים ביותר ניתנים להיגזר לוגית, צעד אחר צעד, מן האקסיומות. נכונות האקסיומות מבטיחה את נכונות כל המסקנות שיוסקו מהן בדרך האנליטית הראויה. מבחינת המתמטיקאים אין כל מניעה להניח אקסיומות אחרות (כמו לומר שבין שתי נקודות מחברים חמשה קוים ישרים שונים) ולגזור מהן תורה מתמטית מקבילה, וכלל לא חשוב אם קיימת בכלל מציאות פיסיקלית של עולם כלשהו בו הנחות הבסיס מתממשות. מבחנה של תורה מתמטית הוא בעקביותה.

יש דבר מה קוסם בכוחה העצום של הלוגיקה, השולטת אף על דמיונו של אדם. כל אדם יכול לדמיין משהו בלתי אפשרי מבחינה פיסיקלית, כמו גמל מעופף או נחש מרובע, אבל איש אינו יכול לשוות בדמיונו את אותו חרש ברזל המייצר מגינים העמידים בפני כל החרבות וחרבות הפולחות את כל המגינים. אי אפשר לדמיין פרדוכס לוגי. לכן נדמה היה לאנשים תמיד כי הלוגיקה והמתמטיקה הן הדרך האידיאלית לבסס ידיעות ואמיתות ודאיות, מוצקות ובלתי ניתנות להפרכה. עם זאת, הפריצה האדירה של החשיבה האנליטית והפיכתה לתשתית חשיבתית בסיסית אצל כל אדם משכיל במאות השנים האחרונות היא בבירור תולדת המהפכה המדעית.

עד להופעתו של המדע המודרני נחשבה המתמטיקה לממלכה סגורה, ללא השלכה מעשית. אריסטו, כזכור, הסביר כי האבן נופלת כלפי מטה מפני שהיא מכילה הרבה מיסוד העפר שמקומו הטבעי במרכז העולם. את העובדה כי האבן נופלת מהר יותר בחלק הסופי של מסלולה באר אריסטו באותם מונחים: האבן מתקרבת למקומה הטבעי ולכן היא מחישה את מרוצה, כדרך שסוס דוהר מהר יותר כאשר עולה באפו ריחה של האורווה. אילו היה מי מבקש מאריסטו לתת פונקציה המתארת את מהירות האבן במעופה, היה מן הסתם נענה בצחוק מתגלגל. אני, היה מבאר לו הפילוסוף הדגול, מסביר את הטבע, לא מתאר אותו. מי בכלל אמר שמסלול האבן זהה בכל פעם?

את הרעיון, לפיו נשיג התקדמות בהבנת תופעות טבע אם נשתמש בשפת המתמטיקה מקובל לייחס לגלילאו, וחשוב לזכור שבזמנו היה רעיון זה מושא ללעג ולקלס, מסיבות שאינן כל כך טפשיות כפי שנדמה לנו⁴. אבל ההתקדמות האדירה שהביאו מדעי הטבע הפיזיקליים לעולם במאות השנים האחרונות הפריכה במחי יד את כל הספקות. הרדיו והטלפון, המכונית והמטוס, הפנצילין והרנטגן - עולמו של האדם התהפך וממשיך להתקדם בקצב מדהים, בעוד טכנולוגיות חדשות וחומרים סינתטיים צצים כפטריות אחר הגשם.

הצלחתה המטאורית של הפרדיגמה המתמטית והיוקרה לה זכתה כחוד החנית של הקדמה לא פסחה גם על המטפיסיקה. יותר ויותר החלו פילוסופים, פסיכולוגים, אנתרופולוגים ואף אנשי דת להעריך את המתודה הכמותית, את השיפוט הלוגי ואת הנתוח האנליטי. ברנארד בולצאנו, פילוסוף גרמני, אמר כבר בפרוס המאה התשע-עשרה כי "איש חלש במתמטיקה לעולם לא יהיה פילוסוף גדול". ששים שנה אחר כך הגן פילוסוף אחר, פראנץ ברנטאנו, על התיזה כי "המיתודה האמיתית של הפילוסופיה אינה אלא זו של מדעי הטבע". שני המלומדים הללו היו גם קתולים אדוקים, ודומה כי יש בכך ללמד הרבה על הכלל ועל רוח הזמן.

⁴ בהסבר של אריסטו המושג "סיבה" הוא אותו מושג המשמש בהסבר פעילויות אנושיות: האבן "רוצה" להיות במרכז כשם שהאדם רוצה מזון. בשיטה המתמטית המודרנית ויתרנו, למעשה, על ה"סיבה" ואנו מתארים רק סדירויות מתמטיות (קורלציות): אם פועלים על האבן כחות כאלו ומהירותה ההתחלתית היא כך וכך יהיה מיקומה בעתיד פונקציה כזו וכזו של הזמן. ויתרנו על מושג ה"סיבה האמיתית" במדעי הטבע.

מעבר לכך, אותם עצמים אידיאליים אותם מתארת המתמטיקה אינם קיימים באמת בטבע. חשוק מעגלי המתגלגל על קו ישר הוא הפשטה מתמטית נאה, אבל בצמיג של מכונית יש מיליוני בליטות ושקעים מיקרוסקופיים וכן"ל בכביש. אמיתותה של תורה מתמטית של הטבע תלויה באיזו שיטת תיקון: נניח שהגלגל הוא חישוב, לאחר מכן נוסף תיקון קטן לתוצאה מכך שהגלגל מחוספס וכן הלאה. שיטה זו, הקרויה בלשון המקצוע תורת הפרעות, גם היא בעייתית מכיוון שלא כל טור של מספרים קטנים והולכים מתכנס לגודל סופי (הטור $1+1/2+1/3+1/4+1/5+\dots$ נותן אינסוף אם ממשיכים לחבר את כל השברים). אילו היה גלילאו מתייעץ עם מתמטיקאי טוב באמת היה הלה מיעץ לו, מן הסתם, לא לחפש הסברים מתמטיים לטבע.

אולי התמונה תהיה בהירה יותר אם נפנה את מבטנו אל הקודש פנימה, אל השפעת הכימות המתמטי והחשיבה המנתחת על אופיו של למוד התורה בדורות האחרונים. אלפי שנים חיו יהודים עם הידיעה ששעור רוחבה של סוכה הוא שבעה טפחים ואילו פרצה פוסלת את העירוב בעשר אמות, ואיש לא שאל מהו אורך האמה או הטפת. מדת האורך של "אמת איש" נחשבה כדבר מדויק: פשוט הנח אמת יד של אדם בוגר שאינו ננס ולא ענק וקבלת את שיעור האמה. כל בר דעת הבין שישנם הבדלים קטנים בין אדם לאדם, אבל דומה שאיש לא הוטרד מכך. בדומה, פסקו של מהר"ם אלשקר (שו"ת ע"ד) ולפיו מותר לאשה שלא לכסות שער היוצא מחוץ לצמתה התקבל באופן פשוט, בלא שיטרה מישהו לשאול מהו שטח השער המקסימלי. והנה, לפתע החלו יהודים לתבוע מרבותיהם דיוק במידות ומשקלות: כמה סנטימטרים היא האמה, מהו ארכו של טפח ומה נפחה של ביצה. אדם בן דורנו פשוט אינו מסוגל לקבל "ביצה" כהגדרה של שיעור, כאשר בסופרמרקט המקומי נמכרות ביצים הממוינות לפי נפחן.

הדוגמה האולטימטיבית, בעיני, היא קביעת שיעור "יד סולדת בו". כידוע קובעת הגמרא בשבת (לח.) כי בשול קשור עם חמום המאכל לרמה שבה יד סולדת בו. במקרה זה אפילו בימים עברו ראו שישנם אנשים רגישים יותר ופחות לחום, ולכן הוסיפו הגדרה "שכרסו של תינוק נכוית בו" - משהו מעין: חשוב האם תרחץ במים אלו את תינוקך. כיום, לעומת זאת, לומד כל ילד דתי כי שיעור יס"ב הוא בדיוק 45⁰ צלזיוס. התהיתם פעם על מקורו של המספר הזה? הלא הז"ל לא שמעו על מר צלזיוס והמדחום שלו?

ובכן, קל למצוא את התשובה, היא נמצאת בהערת השוליים השלישית בספר "שמירת שבת כהלכתה". ניתן להוכיח מן הגמרא בחולין שסכין שחיטה אינו נאסר גם אם שחטו בו טרפה. מכאן שדם שחיטה חומו נמוך מיס"ב, שאם לא כן היתה הסכין נאסרת בבליעת הדם. לא נותר אלא למצוא את החיה הכשרה שחום גופה הוא הגבוה ביותר, ומתברר שזהו ברווז (חם גופם של עופות גבוה מזה של יונקים), בבדיקה נמצא שחום בית השחיטה של ברווז הוא 45⁰ צלזיוס, ומכאן שזהו חסם תחתון לשיעור יד סולדת בו. לעניות דעתי זהו שיקול מדהים המשלב גאונות תורנית וירטואוזית עם ידע מעשי נרחב, אבל בד בבד זהו גם דבר המביא לידי גיחוך. לא יאמן, מרן החפץ חיים בספר משנה ברורה נוקב בלא הסוס בשיעור יד סולדת בו וכרסו של תינוק נכוית בו כדבר הידוע לכל, וכמה עשרות שנים לאחר מכן צריכים יהודים למדוד את חום דמו של ברווז צולע כדי לקבל חסמים.

ובכן, הכימות השתלט על עולמנו התורני, אבל גם החשיבה האנליטית והנתוח, בצורה של ירידה "לשורש הדין" וחקירות של "שני דינים", "חפצא וגברא" פשטו בחלק הארי של עולם התורה, בעיקר כתוצאה מפעלו של ר"ח מבריסק ותלמידיו. ללומד היום נראה כאילו אין כאן אלא הפעלה פשוטה של הגיון ישר, אבל כבר נכדו של ר' חיים, הגרי"ד סולובייצ'יק, הכיר בעומק המהפכה. בהספדו על דודו הגרי"ז ("מה דודך מדוד") תאר את פעלו של סבו כמהפכה קופרניקית במובן הקנטיאני: לא עוד השתעבדות של הלומד לטענות ההלכתיות המתארות מקרים מציאותיים, אלא כפיית הקטגוריות האפריוריות של הלומד על הטקסט ועל הבנת המציאות ההלכתית. "היה רבינו רגיל לומר", מספר תלמידו הרב צבי שכטר בספר "נפש הרב", "שעד ימי זקיני הגר"ח היה ספר השו"ע יו"ד רק קדרות ומחבתות, והגר"ח הוציאו מן המטבח והפכו לספר למוד של כללים ויסודות".

שוב, נדמה כי לנו אין ברירה אחרת אלא לחשוב בצורה מנתחת. כבר ר' חיים אמר שמי שאינו סובר "שני דינים" יכול להביא ל"שבע ברכות" אפר משריפת עיר הנדחת, המותר בהנאה מצד "פנים חדשות באו לכאן". בעולם הישיבות הליטאי מקובל להסתכל על מי שלומד תורה בשיטות ה"עתיקות" של שינון ובקיאיות (בדרך כלל אצל חסידים וספרדים למיניהם) בזלזול השמור לסתם טפשים. מצד שני, כשהגיעו בישיבה בה למדתי לסוגיית "מילי לא מימסרן לשליח" אמר אחד הרמ"ם "לא נצליח להבין את ההגיון של אותם איכרים עיראקים שכתבו את התלמוד", ואין כאן זלזול חלילה, אלא הכרה בכך שאנו "מלבישים" על דברי הגמרא מערכת חשיבתית הרחוקה מאד מזו של האנשים שכתבו את הטקסט, ולא תמיד הדברים עוברים חלק. בדורות האחרונים היה זה ה"חזון אי"ש" שמשנתו בנויה יותר על הזדהות, שכאשר אתה קורא את דבריו אתה מתרשם שהוא ניסה "להכנס לראש" של התנא או האמורא, לא לנתח אותו "מבחוץ", אבל אנו הולכים ומאבדים את הכושר הזה, ולפעמים נדמה לי שלומדי התורה בדורנו הם יותר תלמידיהם של ניוטון ולייבניץ מאשר של אביו ורבו.

הלכתי פעם לבית ההוראה של הרב וזנר בבני ברק, ומתוך ששאלתי שאלה מעשית הוספתי ושאלתי שאלה עיונית באותו נושא. הרב המשיב ענה לי מיד, בבטחון מלא, תשובה שהיתה בנויה על דימוי מילתא למילתא ועל מקור באיזה ר' עקיבא איגר נידח, אבל היה ברור לי מתשובתו ששיקולי ה"לומדות" שהטרידו אותי מעניינים אותו כשלג דאשתקד. הפוסקים הללו בבתי ההוראה הם בדרך כלל למדנים אדירים היודעים על פה את השו"ע עם הנושאי כלים ושאר ספרי פסק, אבל הם רחוקים מלהיות חקרנים ליטאיים ומן הסתם אילו היו מקבלים משרת ר"מ בשיבה שמעברו השני של הרחוב לא היו התלמידים באים לשמוע את השיעורים שלהם. זוהי דוגמה טיפוסית לאפקט שיוצר הניתוח האנליטי, בסופו של דבר, הוא רק בודק התאמה בין טענות, ומאפשר לנו לתפוס סתירות פנימיות (אם יש) להבהיר את המושגים ולהסביר כל אחד ואחד "לשיטתו". הנתוח אינו מאפשר לנו, ואף מקשה עלינו, להכריע בין שיטות שונות, כלומר, בין מערכות אקסיומטיות מתחרות. בעולם התורה זוהי תופעה ברורה - ככל שהאדם יותר "למדן" כך הוא פחות "פוסק", שהרי כיצד יכניס ראשו בין הרשב"א לרמב"ן אם את שתי השיטות הוא מסוגל לנתח ו"לסדר בסוגיה"? פוסק אמור להיות אדם המסוגל בסופו של חשבון להכריע, לומר "כך צריך לנהוג" לא משיקולים של המחמיר תבוא עליו ברכה וספק דאורייתא לחומרא אלא מכוח הכרעתו ששמועה זו נאה וזו אינה נאה, וככל שהאדם הוא יותר אנליטיקן, יותר מנתח ו"חוקר" הוא מאבד את הכושר הזה.

קל להבחין בתופעה דומה בעולם הפילוסופיה. לפני מאה ומאתיים שנה היו פילוסופים גדולים שהעמידו שיטות, מפעלים ספקולטיביים אדירים: קאנט, דקארט, שפינוזה, הגל, פייכטה, שלינג וחבריהם. היום העניין הזה כמעט גווע. מי יבא לחרוץ משפט ולהגדיר, לדוגמה, את הקטגוריות הבסיסיות של התבונה או את הכללים המכוננים את האתיקה? אנשים בני דורנו מסוגלים פחות להשעיית חוש הבקורת הנחוצה כדי ליצור יצירה גדולה. השטן האנליטי מציץ כל הזמן מאחרי גבנו ושואל "ואולי לא?" "ואולי אפשר לומר להיפך?" תשעים ותשע אחוז מן העבודה הפילוסופית הנעשית כיום היא אנליטית: קוראים את דבריו של קאנט ומנסים להבין מהן האקסיומות הבסיסיות והאם ישנן סתירות פנימיות. כושר הנביעה העצמית, ההסכמה הפנימית וההחלטה "ללכת על זה" נחלשים והולכים. מגנט מקררים שנמכר לפני כמה שנים עוטר בכתובת הבאה "טוב למות למען האידיאל!" אבל כדאי להיזהר, כי האידיאלים משתנים ואתה עלול למות למען האידיאל הלא נכון. יש במשפט הזה סיכום תמציתי של כל הרעל אשר נוסכת הספקנות האנליטית ברוח האדם. אבל האם יכול בן דורנו לחשוב אחרת??

ריקנות האנליטי, זוהי תמצית ספרו של מיכאל אברהם. הדוקציה היא ריקה, כיון שהיא אינה מגלה לנו אלא את אשר היה כבר מונח בכיסנו, את המשפטים הנובעים מן האקסיומות אותן הנחנו. נכון שאלו לפעמים גילויים מעניינים, בפרט כאשר צריך לעבור הרבה שלבים בדרך מן ההנחות למסקנות (המשפט האחרון של פרמא, לפיו אין שלשה של מספרים שלמים המקיימים $a^n + b^n = c^n$ לכל n שלם גדול משתיים נובע באופן דדוקטיבי מן האקסיומות הפשוטות של תורת המספרים, אבל הוכחת המשפט נמשכה יותר משלש מאות וחמשים שנה והיא ארוכה באופן מרשים. למרות זאת, אין בה "חידוש" - היא נובעת מן האקסיומות באופן שקשה (מאד!) לראות, וניתן אף לחשוב על תוכנת מחשב שתוכל לייצר הוכחות כאלו). האנליטיות היא ריקה כיוון שההתמכרות אליה לא נותנת לאדם את האפשרות לדבר על הדברים החשובים באמת - על האקסיומות, על ערכי היסוד, על האידיאלים שכדאי (אולי...) למות למענם.

ברמה הציבורית מוליכה החשיבה האנליטית לאותו ליברליזם מזויף בנוסח פופוליטיקה: אתה תחיה את חיך ואני אחיה את חיי, אל תתערב בענייני ואל תכפה את האמת שלך עלי, שהרי "לכל אחד האמת שלו"⁵. או כפי שאומר משפט המפתח: "אני לא הפרעתי לך לדבר אז אל תפריע לי לדבר". כאשר ערכי יסוד אינם בני השוואה (incommensurate) הופכת חוסר יכולת ההשוואה לערך היסוד היחיד. מראיינים ועורכים ששים ושמים כאשר הם מצליחים להושיב ליד שלחן אחד איש ימין קיצוני יחד עם אשת שמאל מופרעת, זונות צמרת עם רבנים ראשיים ותולשי כנפי זבובים עם מנהל צער בעלי חיים. במקביל צומחת לה תופעת המוסר הפרופסיונלי: עיתונאי מפרסם כל ידיעה, גם אם תהרוס חייו של אדם או תגרום נזק כלכלי אדיר לכל המדינה, שהרי "זכות הציבור לדעת". מוסיקאי ירוץ וינגן את ווגנר גם כאשר הוא גורם כאב לניצולי שואה, כי מערכת הערכים במקצוע שלו אומרת שמוסיקה היא מוסיקה ויש לנתק בינה לבין יוצרה. רופא אץ לטפל באדם, יהא זה הרשע שברשעים שזיקק גם בעתיד, מפני שגם מפלצות שיש לבער

⁵ במלכודת זו נופלים בדרך כלל מטיפי הצוף מאנשי ה"דו שיח", "צו פיוס" "בואו ונפתור את זה יחד" ודומיהם.

מן העולם צריכות לקבל טיפול רפואי אם הן פצועות (למה?). בהעדר יכולת אבחנה בסיסית בין טוב לרע הופכים חוקי המשחק המכוננים, כללי הגילדה או חוקי הדיון, לערך בפני עצמו. "רק אין יראת אלקים במקום הזה, והרגוני על דבר אשתי"⁶.

ישנן עוד בעיות המאפיינות את האנליזה. דוגמה בולטת היא דרישת ההנתנות להגדרה: אדם החושב באופן אנליטי אינו מכיר כלל בשם או בתואר כמושא אמיתי לחשיבה אלא אם הוא ניתן להגדרה טובה, חדה, המבדילה אותו ממלים וממושגים אחרים. כל עוד מדובר על ישים מתמטיים ההגדרה היא עצם הדבר. כאשר מדובר על עצמים פיסיקליים עדיין, למרות בעיות מסוימות, זו מתודה נכונה, אך מה בקשר לאדם, אהבתו וקנאתו, יצריו ותשוקותיו?

כל מי שמשרת במילואים מכיר את התופעה בה אנשים "נפתחים" וחולקים עם קבוצת החיילים המשרתת את בעיות המשכנתא, צרות הנשואין או חפושי העבודה שלהם. פעם יצא לי לשוחח שיחה ארוכה עם מאן שהוא, מאורס טרם נשואיו, שסיפר לי באריכות על כל מיני בעיות ואי נעימויות שהיו לו עם אשתו לעתיד ועם משפחתה. בשלב מסוים שאלתי אותו ישירות: "תגיד, האם אתה בכלל אוהב את הנערה עמה אתה עומד להתחתן?" ונעניתי "שמע, איך אתה בעצם מגדיר אהבה?"

למי שחושב שצריך להגדיר אהבת איש לאשה או הורים לילדים יש בעיה קשה. הוא נפל במלכודת החשיבה האנליטית עד כדי טשטוש של החוויה האנושית הבסיסית, של היותו אדם בעל נשמה. בלי להכנס לנתוחים לוגיים סבוכים של הגדרות ומילונים, הרגשות הבסיסיים של חיינו אינם בני כימות ובני הגדרה. במלכודת הזו נמצאים, יחד עם אותו מילואימניק, גם חלקים גדולים מן התחום המגוון המכונה מדעי החברה. כמעט לכל אדם בזמננו יוצא למלא מדי פעם שאלון פסיכולוגי לטובת סמינר או עבודת מסטר של איזה סטודנט אומלל, וכל עניינו של השאלון, קל לראות, הוא כימות והגדרה. אחר כך עושים סטיסטיקה עם קורלציות ומבחיני אפיון ומגלים, הקשיבו הקשיבו, כי אצל שבעים אחוז מן הנשים היתומות שעברו לידה שלישית וסבלו מאם שתלטנית מתפתחים רגשי חרדה בזמן התקפת מחבלים. לזה קוראים בזמננו חקירה מדעית של נפש האדם, אך למעשה זוהי דוגמה מבעיתה לכמות ההבלים שנוצרת מעצם יישום המתודה האנליטית בתחום אליו איננה מתאימה. גלילאו גילה כי הטבע הדומם מדבר בשפת המתמטיקה, ואילו האפיגונים העלובים של מדעי החברה משתמשים בטכניקה המתמטית במקום בו היא מביאה אפס תוצאות, רק כדי להדבק מעט מיוקרתם של הכימאים והביולוגים, כדי ליצור בציבור את האשליה כי הם מבינים את נפש האדם כדרך שהמהנדס מבין את פעולת המכונה.

אין כאן המקום לדון בהשפעה שיש לעניין זה על האמנות, שם, עם קריסת "הגדרת היופי" עברו האמנים למה שהם מכנים "אומנות קונספטואלית" שפירושה המעשי הוא מלוי המוזיאונים בגרוטאות ושאר סוגי

⁶ העניין, כמובן, קצת יותר עדין. יכול להיות שכדאי לחברה להשליט כללי משחק מסוימים כאשר פרטים, או אף החברה כולה, משלמים מדי פעם את מחירם. אפשר לטעון כי עקרון חפש העיתונות וזכות הציבור לדעת מביא תועלת כזו כך שאנו מוכנים לשלם את המחיר של פגיעה מדי פעם, והחברה מעוניינת בעיתונאים שיפרסמו כל דבר בלי להתחשב בשום שקול חיצוני. בטענות דומות ניתן להצדיק, או לנסות להצדיק, עקרונות של אתיקה רפואית, עריכת דין וכיוצא בזה. אך אנו עדים למצב יותר "חזק" - להשתלטות של הגילדות המקצועיות על שיקולי המוסר האמורים להנחות את בעלי המקצוע. יכול להיות שישנם שיקולים אתיים מיוחדים לעתונאים, אבל זו לא סיבה לכך שבועדת האתיקה של עיתונאים ישבו עיתונאים. בועדת אתיקה צריכים לשבת אנשים מוסריים, וכדי לשלוט על הנסיבות המיוחדות של מקצוע העיתונאות יהיו להם יועצים המכירים את רזי המקצוע. בדומה, עקב ריבויין של בעיות מוסריות במקצוע הרפואה החלו, למרבית הזוועה, להכשיר "אתיקנים" של רפואה בתוך מסגרת הרפואה הממוסדת, ומאמריהם (למשל, על סיוע להתאבדות) מתפרסמים בכתיבי העת היוקרתיים משל היו אלו שיטות טיפול חדשניות. שוו בנפשכם מה היתה התגובה אילו מחלקות לכימיה היו מכשירות "אתיקנים כימיים" הדנים בממד המוסרי של הפעלת גזים רעילים במלחמה. היא האבסורד הוא כמובן בית המשפט העליון. בשבתו כבג"ץ הגוף הזה מתפקד, למעשה, כועדת אתיקה עליונה, כאינסטנציה המוסרית של החברה. והנה, גם אם נסכים שיש צורך בערכאה כזו שאינה נבחרת באופן דמוקרטי, אין שום סיבה שישבו בה דוקא אנשים שמקצועם הוא משפטים, כלומר, בדרך כלל, עורכי דין לשעבר (קשה לטעון כי מקצוע עריכת הדין, אשר עצם מהותו היא השעית השפוט המוסרי תמורת תשלום, מתקשר לרמה אתית גבוהה דווקא). בבג"ץ צריכים לשבת אנשי מוסר מכובדים מכל הקשת החברתית, ולידם יש צורך כמובן באנשי מקצוע בדרג מיעוץ אשר יעמידו אותם על ההשלכות של פסיקתם.

למען האמת, גם בתוך עולם התורה האפקט הזה קיים. אצל למדנים ליטאיים ניתן להבחין לפעמים בסוג מיוחד של אטימות מוסרית, כזו הנובעת מתוך השתעבדות עיוורת לפורמליזם ההלכתי (מה שקוראים "שכל של תורה" ועלול להידרדר לסתם רוע). בעניין זה ראה את הקדמתו של הרב דוד קסל לחלק השני של ספרו "דרכי דוד" על מסכת סוטה (הקדמה שהושמטה במהדורה שניה של הספר) וספרו של עמנואל אטקס "ליטא בירושלים".

זבל הנבחרים בקפידה לפי דעותיו הפוליטיות של היוצר. חשוב מכך, ישנו גם העניין המשפטי. החוק מלא במושגים שאינם ניתנים להגדרה טובה, כמו למשל "האדם הסביר". החוק קובע כי מי שנהג בכביש באופן "סביר" אין להרשיעו בגרימת תאונה, וכי מותר לבעל הבית לסלק זר הפולש לביתו בעזרת "כח סביר". החוק מנסה להשתלט על מגוון אינסופי של סיטואציות אפשריות, ולא נותר לו אלא לפנות לשכלו הישר של השופט על מנת שיכריע במבחן הסבירות.

אלא שעקרונות אלו כנראה כבר אינם מובנים לאנשים בני זמננו, הם עומדים וזועקים "הבו לנו הגדרה ונדענה" מהו סביר? איך מגדירים סבירות?⁷ כזכור, הובא לארץ אדם בשם איון דמיאניוק, אשר חשבו שהוא אחד מן המרצחים הגרועים ביותר במחנה ההשמדה טרבלינקה, והועמד כאן לדין. לאחר כמה הקדמות התנהל הדיון המשפטי הממשי סביב שאלה אחת ויחידה: האם "איון האיום" מטרבלינקה וג'ון איון דמיאניוק חד הם או לא. בסופו של דבר, לאור עדויות אלו ואחרות, החליט בית המשפט העליון לזכות את דמיאניוק, וזאת מכיון שאשמתו (כלומר הזהות בינו לבין הרוצח מטרבלינקה) לא הוכחה מעבר לכל "ספק סביר", כפי שדורש החוק.

עד כאן הכל טוב ויפה, אבל מי שיטרח לקרוא את פסק הדין (ג'ון איון דמיאניוק נגד מדינת ישראל, ע"פ 347/88, עמודים 653-644) יגלה שם דיון מגוחך על תשעה עמודים בשאלה הזו בדיוק: מהו "ספק סביר"? בפני הקורא מובאות דעות שונות ומשונות, שופט פלוני כתב בספרו כי "מעל לכל ספק סביר" היא רמת הוודאות בה אדם מקבל החלטות חשובות בחייו. אלא שכאן באים שופטי העליון ומקשים קושיה עצומה: הרי אנשים שונים מקבלים החלטות חשובות על סמך רמות וודאות שונות? ולכן עוברים לקריטריון הבא שכמובן אינו שווה מאומה גם הוא?⁸ וכן הלאה.

כמובן, בעניין דמיאניוק השופטים עשו את הדבר הנכון מבחינתם, הקשיבו לעדים, הכריעו לפי שקול דעת ולתפארת המליצה הוסיפו את אותו פלפול של הבל בפסק הדין.⁹ מאידך ישנם גם מקרים בהם שופטים נוטלים לידם את החרות, בהעדר ההגדרה הקדושה, לעשות ככל העולה על רוחם. פלוני נהג ברכבו כאשר לפתע התפרץ כלב לכביש. הנהג הטח את ההגה, עלה על אי תנועה, ונוסעת שהיתה עמו נפגעה ותבעה ממנו פיצויים. בית המשפט קבע כי הטיית ההגה היא "תגובה אינסטנקטיבית" של אדם במקרה דנן. אך זה לא הפריע לשופט ברק לחייב את הנהג, בטענה כי זוהי "תגובה אינסטנקטיבית (ש) אינה סבירה בנסיבות המקרה" (ע"א 732/77 יוסף נגד אדלר (פ"ד ל"ד [2] 414). והנה, מי שצירוף המלים הזה יצא מתחת קולמוסו זכאי, לדעתי, לאשפוז כפוי במוסד מתאים עד שתתחונן עליו דעתו, אבל לשופט הנכבד זה לא מפריע. בעיניו העדר הגדרה טובה הוא רשיון לעשות ככל העולה על רוחו.

כחלק מבעיית ההתנתות להגדרה ניתן לראות את הטכניקה המקובלת בה תוקפים מושגים דרך מצבי גבול, מה שעורר דיון כבר אצל היוונים הקדמונים. המדינה מעניקה משכנתאות לזוגות על מנת שירכשו דירה, נעמדים ההומוסקסואלים ותובעים את חלקם. אם תנסה להמלט מידם בטענה כי נשואין הם מוסד שתכליתו להעמיד ילדים מייד יתקפו אותך: מה עם זקן בן מאה הנישא לעקרה? הגדרות חלשות, קוי גבול לא מסומנים ותויות "רכות" מזמינים טיעונים כאלו: "אהא, אתה בעד ארץ ישראל השלמה. נאה. אם כך, האם תסכים לשלום כולל עם כל הערבים תמורת מטר מרובע אחד משטח ארץ ישראל? אם כן, למה לא קילומטר? למה לא חצי מדינה? למה דוקא שלום כולל ולא הפסקת אש?" וכן הלאה. הוריאציות האלו על אמרתו השנונה (והמאד לא אמיתית) של אוסקר וילד מלוות את השיח הציבורי בעידן האנליזה הטורפת.

ובכן, אלו מגרעותיה הראשיות של החשיבה האנליטית:

א.. היא ריקה. אין בה כל חידוש.

⁷ אהרן ברק אמר כי "צריך להרוג את האדם הסביר" (המשפט והאדם הסביר, מחשבות 63, מאי 1992)
⁸ ראוייה לאיזכור היא הציטטה המופלאה של כבוד השופט גלנוויל ויליאמס, המובאת בפסק הדין בשיא הדרת הכבוד הנפוחה:

"so called certainty is merely high probability"

⁹ למרבית התמהון, גם הטענה הנכונה (בעיני) כי אין אפשרות להגדיר "ספק סביר" מוזכרת בפסק הדין (מקורמיק, שם) אך היא נמצאת בהקשר של "עוד דעה" שמייד אחריה עוברים לדון בדעות האחרות. אי אפשר לנצח את האנליטיקן, מפני שגם את הרעיון לפיו אסור ליישם שיטות אנליטיות בתחומים מסוימים הוא יקטלג מייד במדור "דעות שכנגד" וימשיך הלאה....

ב. היא איננה מאפשרת הכרעה בין מערכות אקסיומטיות מתחרות, ובכך פוסלת כל דיון מעניין אפשרי וכל הכרעה משמעותית. בסופו של חשבון היא מחסלת את מושג האמת ומוליכה לספקנות לגבי כל עמדה שהיא. אלא שהספקנות איננה עמדה פילוסופית עקיבה - הספקן המוחלט צריך גם להטיל ספק בספקנות, כלומר להכיר באפשרות שהעמדה הספקנית מוטעית היא.

ג. היא פוסלת מראש מושגים שאינם בני כימות או הגדרה, ובכך מחסלת את עולמו הפנימי של האדם ואת הצד הרוחני שבו.

ד. היא הופכת את האדם למנוכר לסביבתו, למשפחתו, לעמו ולעצמו. האנליטיקן האמיתי לא אמור להכיר, בכלל, בתואר כמו "עם" - וכי תעלה על דעתך כי מוסיקאי ג'ינג'י שאוהב דגים "קרוב" לשחקן כדורגל ממושקף וחובב תירס רק מפני ששניהם הם "צרפתים" או "רוסים" - הלא זהו אבסורד, ובמונחי זמננו, גזענות. בדומה קל להתקיף (אם כי עדיין לא עושים זאת) את מי שתורם כליה לבנו, אבל לא יעשה זאת עבור בנו של השכן (וכי מה יש ביניהם, "קשר דם"? היש לך גזענות גדולה מזו?¹⁰)

ויאמר ברורות: החשיבה האנליטית אינה פסולה, חלילה, להפך. היא כלי הכרחי בהכרתו של כל אדם נורמלי, היא השיגה תוצאות שלא יאומנו בתחומים שונים. לאחר היכרות אישית רבת שנים עם מחבר הספר ראוי שאציין כי הוא עצמו אדם החושב ומדבר "אנליטית" באופן חפשי לגמרי, וסכין הניתוחים הלוגי שלו חד הרבה יותר מהמוצע אצל הציבור הרחב. מסיבה זו הספר כולו מלא וגדוש באנליזה של הבקורת האנליטית, בטיעונים לוגיים סבוכים הבאים לשכנע שטיעונים לוגיים אינם חזות הכל ובשאר תרגילי חקיקה עם הסכין האנליטית. הבעיה שנגדה יוצא הספר היא השתלטותה של החשיבה האנליטית על החשיבה בכלל וקבלתה כקריטריון יחיד. כפי שראינו, וכפי שמבאר הספר באריכות, מצב עניינים זה אינו קונסיסטנטי. כתוצאה מכך נוצרת "דת" חדשה, דת הספקנות, הרלטיוזם והשקר, שהמחבר מכנה אותה, לפי ספרו של קורט וונגוט "עריסת חתול", בוקונוניזם.

לאנשים הללו, אלו שקבלו עליהם את דת האנליטיות יש היום שם מוגדר - פוסט מודרניסטיים. הפוסט מודרניזם, בראש ובראשונה, שולל את מושג האמת. הוא מכיר רק ב"שיח", במערכות אקסיומטיות מתחרות שנכונותה של כל אחת מהן שקולה לאחרת. מתוך כך הוא שולל גם את ההכרה בקדמה המדעית: פוסט מודרניסט, כמו תומס קון ("המבנה של מהפכות מדעיות") יטען כי אין עדיפות אמיתית לקוסמולוגיה הקופרניקית על זו הפתולמאית, לחוקי ניוטון על הסברי אריסטו ולפנצילין על תרופות אליל אינדיאניות. ניתוחים פילוסופיים מביאים אותו למסקנה כי בעזרת מספיק הנחות אד-הוק ניתן להסביר את תנועת כוכבי הלכת גם בעזרת ה"גלגלים", האפיציקלים והדפרנטיים של ימי הביניים. את היאוש שאחז בפילוסופים לאחר מותן של השיטות הספקולטיביות הגדולות מתרגם הפוסט-מודרניסט (בעקבות ויטגנשטיין "המאוחר") להתפוררות, לערב רב של "משחקי שפה" שוי ערך. את מוסד המשפחה יתקוף דרך שימת דגש על חסרונותיה, כמו אלימות במשפחה וניצול, ובעזרת תביעת ההכרה במשפחות "אלטרנטיביות" - חד הוריות, חד מיניות, קומונאליזם. צבא ההומוסקסואלים, הלסביות והטרנסג'נדרים עומד הכן לערער את זהותו המינית של האדם וכן הלאה. כל אידאל מוחלט הוא "דיכוי", וחורבנו יואץ בעזרת האלימות הצודקת והמבורכת אותה יפעילו המדוכאים - שחורים, ערבים, פועלים, ירוקים או מזרחיים.

לאחרונה אף "נתברכנו" במספר אנשי פוסט מודרנה "דתיים", ואם תאמר: כיצד יכול אדם שמושג האמת זר לו להיות אדם דתי? הרי דת, בעצם מהותה, היא מערכת של אמיתות הנוגעות, כפי שתאר זאת שפינוזה ל"אלהים, אדם ואשרו"? לא קשיא, כמובן, הרי לאחר שהחלטנו כי אין אמת ואין צדק, וכי אחת היא אם אדם הוא פועל צדקות וסומך נזקקים או שהוא שודד בנקים ורוצה ילדים, מה אכפת לך אם אני דווקא מניח תפילין? אנשים הם בדרך כלל יצורים מסובכים, ולפעמים קשה להבין אם ההנמקה הזו רצינית או שמא היא מהווה "מרתף פילוסופי" בו מתחבא יהודי מאמין מן האינקוויזיציה הרעיונית של השמאל החדש. בדרך כלל מדובר באקדמאים דתיים ממדעי החברה והרוח¹¹, או, אם להגדיר באופן אחר את אותה

¹⁰ ואם נלך עד הסוף, מה הקשר בינך לבין רגלך? כחות פיזיקליים? קשרי ון דר ואלס? ומה לך ולעצמך בעתיד? מדוע לחסוך כעת כדי לדאוג לרוחתך בעתיד, הרי עד אז יתחלפו 90% מחמרי גופך? האם תהיה אז "אותו אחד"? ומה לגבי השיבוט הגנטי שלך, האם הוא "אתה"?

¹¹ למען האמת, מכיוון שרוב רובם של האקדמאים ה"דתיים" ממדעי החברה והרוח אינם מקבלים את התיאולוגיה היהודית-אורתודוקסית כפשוטה, ובפרט אינם מאמינים בתורה מן השמים, צורה זו או אחרת של השקפה פוסט מודרנית מהווה עבורם מפלט נוח.

הקבוצה, הגרעין הקשה של מפלגת מימ"ד (אין תימה בכך. זוהי בדיוק קבוצת האנשים העוסקת ביישומה של החשיבה האנליטית בתחומים אליהם אין היא מתאימה). את ההשקפה הברורה והיפה ביותר על אנשים אלו מצאתי אצל ג'ון סרל, פילוסוף בריטי: "כשבני אדם רגילים מתפללים, הרי זה כך כי הם מאמינים שישנו שם בשמים אל שמקשיב. אבל השאלה אם יש או אין בשמים אל שמקשיב לתפילותיהם היא עצמה איננה חלק ממשחק השפה. הטעם שבגללו אנשים משחקים במשחק השפה של הדת הוא האמונה שלהם שיש משהו מחוץ למשחק השפה שבזכותו יש למשחק הזה טעם. כדי להמשיך ולהתפלל בלי להאמין שיש איזה שהוא אל ממשי מחוץ למשחק השפה, ושהאל הזה מקשיב לתפילות, צריך להיות טיפוס של אינטלקטואל דתי מאד מנופח"¹²

כמובן, המחבר אינו יחיד בניבו. את עלייתו של אותו מצב פילוסופי-נפשי המכונה פוסט מודרניזם ביכו כבר רבים, אף לפני שידעו לקרוא בשמו המפורש. אלן בלום ("דלדולה של הרוח באמריקה") הוא דוגמה בולטת בספרות העולם, וברוך קורצווייל, בחושיו החדים, הרגיש את העתיד לבא בישראל של שנות החמישים והששים¹³. העתונאי יאיר שלג פרסם, ב"ניב המדרשיה" של שנת תש"ן מאמר המתריע בפני עלית הפוסט-מודרניזם בראייה יהודית דתית, וממש לאחרונה הוציא הרב צבי קלנר משיבת עלי ספר ששמו "פנטיזם, פלורליזם, כלליות" שגם הוא מוקדש לבעיות אלו באספקלריה של תורת הרב קוק¹⁴. הייחוד בספרו של מיכאל אברהם הוא בשתיים: בשיטתיות שבדיון, ומתוך כך, בהצגת האלטרנטיבה.

על השיטתיות כבר עמדנו. אינו דומה אדם המבקר את החשיבה האנליטית ואת הפוסט מודרניות ומקורותיו בעולם התורה או הרוח, למי שנטוע בשני העולמות, מי שמכיר היטב הן את הפילוסופיה, הלוגיקה והמתמטיקה והן את יישומן בתחום מדעי הטבע. אבל אין די בהתרעה שכנגד, צריך להציג גם את האלטרנטיבה, את הבעד. וכאן מוצגת בספר הערכה מסודרת ומעניינת, גם אם חלקית, של החלק החסר בתשבץ, של החשיבה הסינתטית.

חשיבה סינתטית היא בראש ובראשונה יוצרת. סטודנטים למדעי הטבע לומדים לפעמים קורס שלם שכולו פיתוח ואנליזה מתמטית של מספר הנחות בסיסיות אשר הוצגו בהרצאה הראשונה, אבל כדי להגיע אל ההנחות הבסיסיות הללו, אל האקסיומות, אין די בחשיבה אנליטית. כדי לנסח את חוקי ניוטון, את משוואות מאקסוול או את תורת היחסות לא די בדדוקציה, בגזירה לוגית. את חוקי הטבע הבסיסיים מנסחים המדענים דוקא בדרך של אינדוקציה, של הכללה מן הפרט אל הכלל: ראיתי הרבה עורבים וכולם היו שחורים, לכן אני מסיק שכל העורבים שחורים. כל פעם שבדקתי את תנועתו של חלקיק טעון בשדה מגנטי הוא נע במעגלים, ומכאן אסיק את הנסוח המתמטי לכח שמפעיל שדה מגנטי, וכן הלאה.

בלמוד התורה, לעומת זאת, יצירה אמיתית קשורה לאנלוגיה, להקשת שני דברים שאינם שווים לגמרי בדרך של "במה הצד", "גזרה שווה" ושאר מידות שהתורה נדרשת בהן, עד למושג ה"מודרני" של דימוי מילתא למילתא. כאן לא מדובר אפילו על הכללה ממספר סופי של פרטים אלא על תפיסה ההופכת מקרה בודד או שניים לכלל דרך עמידה על התוכן הפנימי שלו. לשתי הצורות של החשיבה הסינתטית, האינדוקציה והאנלוגיה, מגרעת רבתי: אין כל ערובה לנכונותן. אי אפשר להסיק מכך שהשמש זרחה כל בוקר עד היום על כך שהיא תזרח גם מחר (כלל היסק כזה, האומר: "מה שהיה בעבר הוא שיהיה בעתיד") אינו ניתן להסקה מכל סט של מאורעות שקרו בעבר ועל כן אין כל דרך לאשש אותו). אבל למידות הללו יש ויש תוקף: אחד הדברים שפחות מדאיגים אותנו כשאנו עוצמים את עינינו בערב הוא הסיכוי שהשמש לא תזרח למחרת. יתר על כן, הן המידות היחידות המאפשרות התקדמות מדעית, תרבותית או חברתית.

¹² ג'ון סרל משוחח על ויטגנשטיין, בתוך בריאן ג'י, "הפילוסופים הגדולים", מהד' עברית: ידיעות אחרונות וספרי חמד, ישראל 2002. על הדת כמשחק שפה ראה מאמרו של אבי שגיא, "דת ללא מטפיסיקה" בתוך "מחשבות" 63, מאי 1992.

¹³ שניהם, בלום וקורצווייל, היו מבקרי ספרות. האם אנשים כאלו יודעים משהו שאנו לא יודעים? אולי. שמא הלכי הרוח שח השנים הבאות מבצבים ביצירה הספרותית העכשווית, אלא שהסופרים עצמם (אם טובים הם) כותבים מתוך התת מודע שלהם ומבקרי הספרות הם המבינים הראשונים.

¹⁴ שני מקורות נוספים שהמחבר מתייחס אליהם הם ספרו של גדי טאוב "המרד השפוף" וספרו של יובל שטייניץ "טיל לוגי פילוסופי לאלוהים ובחזרה". עם זאת, טענתו היא כי, טאוב שם דגש על מאפיינים חיצוניים של הפוסט מודרניות (כמו ה"תקינות הפוליטית" המפורסמת אותה הוא שם ללעג) ואינו יורד לשורש הבעיה ברמה הפילוסופית (או המטה-פילוסופית) של שיטות חשיבה, ואילו שטייניץ אכן מכיר בבעיה אך, מחוסר יכולת להסתכל "מבחוץ", אינו מציע לה פתרון. שני אלו מוגדרים כ"מודרניסטים מזויפים".

בעוד הדדוקציה מאפשרת לנו רק להוציא מכיסנו את אשר כבר נמצא בו, האינדוקציה והאנלוגיה נותנות לנו דברים חדשים - חוקים, אמונות, השקפות - אותם נוכל לשים בכיסנו האינטלקטואלי.

זוהי עיסקת פאוסט אותה אנו עורכים דווקא עם הקדוש ברוך הוא: התקדמות תמורת אויזנציה (המחבר קורא לזה "עקרון אי הוודאות"). רגשות אנושיים במחיר ויתור על הגדרות ועל כימות, קשת ההתקדמות של רוח האדם, מעבודת השם עד הפרוגרס המדעי, בלא בסיס לוגי אמיתי. הרב הנזיר קרא לזה "ההגיון השמעי" אותו שייך ליהדות, בנגוד להגיון הלוגי ה"ראייתי", החזותי¹⁵, אותו שייך למורשת היוונית של התרבות המערבית. באותו "הגיון שמעי" אנו מעמידים אקסיומות חדשות, פוסלים אקסיומות ישנות מקבלים עלינו עולה של אמונה דתית או משייכים עצמנו למורשת היסטורית ותרבות לאומית¹⁶. וכאן חוזרת הקביעה הבסיסית של הספר: הקדמה המדעית האמיתית, זו של הגאונים היוצרים, ההזדהות הלאומית והדת מקורן אחד - החשיבה הסינתטית, ההגיון השמעי. את היכולת להתקדם מקבל האדם מהשעיה של החלק המחמיר, דורש האויזנציה, בכח השיפוט שלו ומהשלכת עצמו לסמוך על מה שמעבר לו¹⁷. מי שאינו מוכן לקפיצה הזו, מי שדורש וידרוש את ההוכחה הלוגית, את הוודאות, ימצא עצמו בקוטב הנגדי, בחברתם של אתיאיסטים, שמאלנים ופוסט-מודרניים, של אנשים אשר מערכת הקוארדינטות הערכית, המוסרית ואפילו המדעית שלהם קרסה עם "מות האלהים" הניטשיאני¹⁸ ורוחם, המרחפת מעל התווה ובוהו הרוחני, מוצאת עונג ומנוח רק בנסירת הענף עליו היא יושבת.

עצם המודעות לנגוד בין חשיבה אנליטית לסינתטית משול לחבישת זוג משקפיים: העולם האינטלקטואלי נראה לפתע אחרת. ויכוחים ופולמוסים הנראים שונים בתכלית, מן היחס להפלות מלאכותיות עד שאלת הידיעה והבחירה, נתפסים לפתע כצדדים שונים של אותה מטבע רוחנית. אנסה להדגים את העניין דרך שתי נקודות אקטואליות: הנצחת השואה ופולמוס "תנ"ך בגובה העיניים" (היחס לבקורת המקרא).

האם שמתם לב כיצד הפך זכר השואה בשנים האחרונות למכשיר נוסף בידי משמידי העם היהודי? סמוך לאחר המלחמה העולמית היו הדברים נראים פשוטים. היה רצח נורא של מליוני יהודים בידי גרמנים, רצח שבוצע ללא כל סיבה. היהודים לא תקפו את גרמניה או את הגרמנים בכל דרך שהיא ונפלו קרבן להסתה זדונית. אי לכך, העם היהודי נפגע ועל כן "מגיע" לו פיצוי, כמו מדינה עצמאית. התבוללות, נישואי תערובת ושאר דברים הפוגעים בלאום נתפסו כשליליים, כהמשך מלאכתם של הנאצים באמצעים אחרים. משירד הפוסט מודרניזם לעולם נשתנו התפיסות. אי אפשר יותר לטעון כי "השמדת היהודים נעשתה שלא בצדק מכיוון שהאמת ההיסטורית היא שהם לא תקפו את גרמניה", שהרי אמת, צדק

¹⁵ ניטשה, פילולוג קלאסי בהכשרתו, הגדיר את מורשת התרבות היוונית דרך "המשוואה האצילית של הערכים": טוב = נאצל חזק = יפה = מאושר = אהוב האלים. (לגנאולוגיה של המוסר, בתרגום ישראל אלדד, עמוד 238)

¹⁶ לחשיבה הסינתטית לא רק אפיסטמולוגיה שונה אלא גם שיטת לימוד אחרת. להבדיל מן הלימוד האנליטי הנקנה בהסבר דדוקטיבי, האמיתות הסינתטיות עוברות, כפי שתאר זאת הרמב"ם בפתיחה למ"ו, באופן חויתי "פעמים נוצץ לנו האמת עד שנחשבהו יום ומיד יעלימוהו החמרים וההרגלים עד שנשוב בלילה אטום קרוב למה שהיינו בו בתחילה".

¹⁷ שהיתי בארצות הברית כמה שנים והתרשמתי היא שזהו המובן המטפיסי של ה"in God we trust" האמריקאי, לפחות במובן החיובי שבו. אין באמריקה דת מדינה ורוב האנשים שם אינם שומרים באופן אדוק את ציווייה של דת כלשהי, אך יש שם (שוב, לפחות לפי התרשמותי, ומן הסתם אנשים שפגשו צדדים אחרים של החברה האמריקאית יחלקו עלי) איזו אמונה ב"מקור הערכים המוחלטים" שהוא משהו שמעבר לתפיסת השכל האנושי. תפיסה זו נראית נאיבית ומדושנת עונג לאינטלקטואלים הפוסט מודרניים (גם אלו האמריקאים, אבל פוסט מודרניות היא בעיקרה אירופאית, צרפתית-גרמנית [פוקו, דרידה, אסקולת פרנקפורט]) ואלו אכן שונאים את אמריקה ואת המנטליות שלה כיענים במדבר, עד כדי הזדהות עם קנאי האסלם כמו עוסמה בן לאדן וכנופיייתו [בגליון "מעריב" שניסה לסכם את שנת 2001 כתב אחד הסוקרים (גל אוחובסקי אם אינני טועה) כי זוהי השנה בה החלה סוף סוף המלחמה נגד אמריקה. צא ולמד כמה צמאון דם יש אצל סוכני הרשע הללו אפילו כלפי עובדים תמימים במגדלי התאומים].

¹⁸ ראה מאמרו של רוני אבירם "החילון כמבוא לצמיחתו של האדם האחרון - ביקורת המודרניות של פרידריך ניטשה" בתוך **בין דת למוסר**, דני סטטמן ואבי שגיא (עורכים), אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ד.

ודומיהם אינם קיימים באופן אובייקטיבי אלא הם הם מושגים תלויי נראטיב – גבלס כן האמין שהיהודים הם סכנה לבטחון הרייך, ומי ישפוט את הנראטיב שלו?¹⁹

אצל האנליטיקאים מקודשים לא האמת והצדק אלא כללי המשחק, ההגדרות, ומכיוון שכך העמידו את הרשע הנאצי על קוטב אחד: גזענות. לא רק שאסור להפלות בין אנשים, אסור גם לשייך בני אדם למושג בדוי כמו לאום וגזע. טענה זו, מעבר לכך שהיא דבר הבל [בניגוד לשטיפת המוח, הנאצים לא היו גזענים, הם סתם שנאו יהודים והשתמשו בתורת הגזע כתירוץ. תורתם על עליונות הגזע הארי לא הפריעה להיטלר לארח על שלחנו את חג' אמין אל חוסייני, שמי טהור יחש הרבה יותר מרוב היהודים שנרצחו, או לכרות ברית עם היפנים, בני גזע שונה לחלוטין] היא גם בעלת אימפליקציות מעשיות מרחיקות לכת – היא יוצרת השוואה בין נאצי שרצח יהודים לאדם דתי שאינו מעוניין בכך שבנו ישא גויה. שניהם גזענים, שניהם שותפים לאידאולוגיית הרשע ממנה צמחה השואה. משיחה עם בחורה שעשתה שירות לאומי ב"יד ושם" הבנתי שזו תכנון החינוכי העיקרי של המוסד כיום – זיהוי הרשע שבשואה עם הגזענות. בצורה זו נוכס זכר השואה על ידי שבה וייס ודומיו לצורך הגשמת האידאול של עולם ריק מיהודים.

ולדוגמה מתחום אחר לגמרי. לאחרונה רעש עולם התורה הציוני-דתי סביב הויכוח על אסכולת לימוד התנ"ך שמקורה בישיבת הר עציון, ובעיקר סביב השימוש הנהוג בטכניקות של בקורת המקרא, כפי שהורה ולימד הרב מרדכי ברויאר. ר' צבי טאן, מתלמידי הרב קוק וראש ישיבת "הר המור" תקף באופן חריף את השיטה ואת אופן הלמוד בסמינרים להכשרת מורים המושפעים ממנה, ובעצם הצביע על כך שהשיטה, לטענתו, גוררת כפירה (חלקית או מלאה) בתורה מן השמיים ("צדיק באמונתו יחיה" – על היחס לביקורת המקרא, עיבוד שיחות שניתנו על ידי הרב צבי ישראל טאן שליט"א, עריכה: נתנאל בנימין אלישיב, ירושלים, חנוכה תשס"ב) לאחד התלמידים שהקשה כלפיו מה גרועה אפיקורסות זו משאר אפיקורסות שהרחוב מלא בה ושאינו אנו נרתעים ממגע עמה, השיב ר"צ טאן כי אותו תלמיד עצמו לא היה עומד באמונתו מול אותו סוג של בקורת. בדברי תגובה שהתפרסמו ב"עלון-שבות בוגרים" (י"ז) ציטט הרב אמנון בזק מישיבת הר עציון דו שיחה זו והסיק מכך על "מצוקתם" של תלמידי הרב טאן. מכתלי דבריו משמע כי לדעתו, אם קיים סוג בקורת מולו אין לשיטה רוחנית כלשהי תשובה אזי ממה נפשך: או שהבקורת צודקת (ובמקרה דגן נסיק כי אין תורה מן השמיים) או שהשיטה היא ברמה רדודה ויש להציג לה אלטרנטיבה ראויה, אותה הוא רואה באופן הלמוד שלו. לעניות דעתי יש כאן דו שיחה של חרשים. מה שטוען הרב טאן אינו ברמת התכנים אלא ברמת המתודה. ברגע שתבחן את התנ"ך במתודה אנליטית- מנתחת מייד תעלם ממנו קדושתו ופשוט שהחקירה שלך תעלה שהוא ספר חולין גמור שנכתב בידי אוסף קניבלים, פחות או יותר. (יעוין בדבריו של ר"מ ברויאר במאמרו "על בקורת המקרא, מגדים ל", טבת תשנ"ט) בה במידה, אם תנסה לבחון בעיניים אנליטיות את אהבתך לילדיך תגלה כי מדובר בקבוצה נצלנית של טפילים הסוחטים ממך טובות הנאה. אמונה פירושה קריאת התורה כדבר השם ביד משה והסקת המסקנות הנובעות מכך. כפי שכותב מיכאל אברהם בספרו "האמונה והחקירה כלל אינן אלטרנטיבות סותרות העומדות זו מול זו. החקירה היא מתודה ולא השקפת עולם, ואין לה קשר לתכנים ספציפיים. ... האנליטי הוא ריק. התכנים בהם עוסקת החקירה, והנחות היסוד לפיהן היא מתנהלת, הם אלו שקובעים את מסקנותיה. אלו כמובן אינן תוצאות החקירה אלא התשתית הבסיסית עליה היא עומדת".

א.א. מילך תאר את פו הדב מתחקה על עקבות החיה המסתורית משך זמן רב, ולבסוף הוא מגלה כי אלו עקבותיו שלו. האנליטיקן, בסיום מסעו הדדוקטיבי לאורך העקבות, מגלה כי הוא עצמו, ה"אני" הקרטזיאני ממנו יצא להכיר את העולם שמחוצה לו, אינו קיים עוד.

¹⁹ אין ספק שפלפלנים בנוסח ההיסטוריונים החדשים יוכלו לאשש את התזה של גבלס, באותן טכניקות של היטפלות למקרים שוליים והוצאת טקסטים מהקשרם בהן הם משתמשים כדי לגלגל את אשמת עלילת הדם ומסעי הצלב על יהודי אשכנז, ראה מאמרו של ישראל יובל "הנקם והקללה, הדם והעלילה: מעלילות קדושים לעלילות דם", "ציון" נ"ח (תשנ"ג) ע' 33.